

Araştırma Makalesi • Research Article

**SULTAN III. OSMAN DÖNEMİNDE (1754-1757) YAYINLANAN BİR MENZİL
EMİRNÂMESİ**

A Range Firman Published in The Sultan III. Osman Period

Tuğba Özdoğan

ORCID: 0000-0002-7137-1891 /Doktora Öğrencisi/İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Nisan 2021

Kabul tarihi: 11 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sultan III. Osman, Menzil, Ulak, Emirnâme.

ÖZ

İnsanların daha hızlı hareket etmesine imkân tanıyan atın asıl önemi askerî bir araç olarak kullanılmasında ortaya çıkmıştır. Atlı birliklerin ve atlı haberleşme sistemlerinin tesis edilmesiyle rakiplerine üstünlük sağlayan milletler, kısa süre içerisinde büyük devletler kurmuşlardır. Atı askerî bir araç olarak çok eski zamanlardan beri kullanan milletlerden birisi de Türklerdir. Koyun sürüleri yanında at sürülerine de sahip olan Türklerin bu sayede çok erken devirlerde siyasî teşekküller kurdukları bilinmektedir. Bir askerî ve istihbarat aracı olarak atın kullanılması, Türk devletlerinde kesintisiz olarak devam etmiş, Osmanlılar zamanında attan istifade zirve noktasına ulaşmıştır. Osmanlıların pek çok yerde at haraları kurduklarını, at cinslerini ıslah ederek askerlik ve haberleşme alanlarında kullandıklarını biliyoruz. Osmanlı Devleti, haberleşmede kullanılan atların nereden, ne miktarda tedarik edileceği hususunu sistemleştirerek zaman içerisinde menzil teşkilâtını kurmuştur. Bu sistem sayesinde merkez ve taşra arasındaki haberleşmenin sağlıklı yürütülebilmesi amaçlanmış ve zaman içerisinde menzilhâneler, yeni nizamnâmelerle daha kurumsal hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu makalede Osmanlı sultanı III. Osman dönemine ait bir menzil emirnâmesi üzerinde durulacaktır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 27 April 2021

Accepted: 11 May 2021

Keywords: Ottoman Empire, Sultan III. Osman, Range, Ulak, Firman.

ABSTRACT

The main importance of the horse, which allows people to move faster, has emerged in its use as a military vehicle. Nations that have gained the upper hand over their rivals by establishing mounted troops and mounted communication systems have established large states in a short period of time. One of the nationalities that has used horse as a military vehicle since ancient times is the Turks. The use of the horse as a military and intelligence tool continued uninterrupted in the Turkish States, and the use of the horse reached its peak during the time of the Ottomans. We know that the Ottomans established horse Haras in many places, breeding horse breeds and using them in the fields of military service and communication. The Ottoman State established the organization of the range in time by systemizing the issue of where and in what quantity the horses used in communication will be supplied. Thanks to this system, it was aimed that communication between the center and the province could be carried out in a healthy way, and over time, the range houses were tried to be more institutional with new regulations. In this article, the Ottoman Sultan III. A range regulation belonging to the Osman period will be focused on.

Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ozdogantu@gmail.com.

GİRİŞ

Kuruluşundan itibaren kendisinden önceki devletlerin işler durumdaki müesseselerini ıslah ederek kullanan Osmanlı Devleti, bilhassa hukuk alanında Abbasi ve Selçuklu geleneklerini devam ettirerek zaman içerisinde kendine özgü bir hukuk yapısını da ortaya koymayı başarmıştır. Osmanlı Devleti'nin kendisinden önceki Türk-İslâm devletlerinden örnek alıp ıslah ettiği bir müessese de günümüzdeki haberleşme teşkilâtı görevi gören menzil teşkilâtıdır. İslam devletlerinde ilk kez Hz. Ömer devrinde ortaya çıkan ve ortaçağ Türk-İslam devletlerinin tamamında kullanılan "berîd" ile İlhanlılar'da "yam" adı verilen haberleşme teşkilâtı, Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren menzilli teşkilâtı olarak müesseseleşmiştir (Şentürk, 2000: 446). Osmanlı Devleti'nde merkez ile taşra arasında irtibatı sağlayan sistemi ifade eden menzil teşkilâtı, aynı zamanda ordu ve ticaret yapanların konakladığı noktaları da içine almaktadır (Halaçoğlu, 2004: 159). Her ana-tali yol üzerinde uygun yerlerdeki bazı köy, bucak, ilçe ve ilde kadrosu at ve haberciden ibaret birer muhabere merkezi tesis edilmiş ve bu yerlere menzilhâne adı verilmiştir (Halaçoğlu, 1991: 146).

Osmanlı Devleti'nde haberleşme teşkilâtı olan menzilhâneler arasında muhabereyi sağlayan atlı habercilere "ulak"² adı verilmiştir (Bozkurt, 1966: 2). Devletin resmi işlerinde kullandığı ulakların seçiminde çok itinalı davranıldığı bilinen bir husustur. İffet sahibi, namuslu, hayvana binmeğe ve yol meşakkatlerine tahammüllü olması gibi şartlara sahip olması gereken ulakların, uzun müddet sadrazam veya diğer vekil ve vezirlerin dairelerinde istihdam ve tecrübe edilmiş, terbiye görmüş kimseler olmasına itina edilmiştir. Bu yüzden ulakların hal ve hareketlerinin devamlı kontrol altında bulundurulması lüzumu ve herkesin ulaklığa intisap edememesi, bunların muntazam bir idareye bağlanmaları ihtiyacını doğurmuştur (Halaçoğlu, 1981: 128). Atlı ulakların yanı sıra Osmanlı Devleti'nde kısa mesafelerde "peyk"³ adı verilen yaya haberciler de kullanılmıştır (Çerçi, 2004: 204).

Haberleşme ilk önce ulaklarla ve ulak hükmü yoluyla sağlanıyordu. Ulaklar ihtiyaçları halinde hayvanlara el koyabilir, geçtikleri yerlerde hayvanlarının ve kendilerinin iâşesi temin edilirdi. Önceleri ulak hükmü yalnız padişah tarafından verilirken, zamanla vezirler ve defterârlar da bu imtiyazı elde ettiler. Ardından taşrada beylerbeyiler, sancakbeyleri, kâdılar ve hatta subaşılardan bile ulak hükmü vermeye başladı. Bu şekilde çok sayıda ulak hükmünün verilmesi, her an re'âyânın atına el koymaya hazır çok sayıda ulağın, ülkenin dört bir yanına hareket etmesine sebep oldu. Ulaklara tanına bu geniş yetkiler ve sağlanan imkânlar, çoğu zaman ulakların keyfi hareket etmelerine zemin hazırlamıştır. Bu tür keyfi hareketlerden en çok etkilenenler ise, ana yollara yakın yerleşim yerlerinde yaşayan halktı (Sak-Çetin, 2004: 184). Hareket serbestliği olan ulakların ellerindeki ulak hükmünü kullanarak halka eziyet etmeleri üzerine bu duruma hal çareler aranmaya başlanmıştır (Halaçoğlu, 2004: 159). Bu sorunların Kanûnî Sultan Süleyman döneminde, Osmanlı Devleti'nin sınırları genişlemesiyle daha da

1 Sözlükte "inmek, konaklamak, misafir olmak" anlamındaki nüzûl kökünden türemiş bir mekân ismi olan menzil, "ev, konak; iki konak arası, bir konak yol; posta ve posta tatarları beygirlerinin bulunduğu mahal" anlamlarına gelmektedir (Develioğlu, 2005: 613).

2 Ulak sözcüğü diğer Türk devletlerinde menzil beygirlerini tanımlamak için kullanılmışsa da Osmanlı Devleti'nde durum değişmiş, beygirler için bârgir kelimesi tercih edilmiştir. Ulak ise at sırtında haber götürüp getiren kişi için kullanılan bir tabir olmuştur (Halaçoğlu, 2014: 181; Çetin, 2013: 23).

3 Sözlükte "haber ve mektup getirip götürülen kişi, postacı, haberci" anlamındaki Farsça "peyk" kelimesi, Türkçe ulak ve tatar kelimeleri yerine kullanılmıştır. Bu görevin ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemekle birlikte İlhanlı ve Selçuklulardan Anadolu beyliklerine ve Osmanlılara geçmiş olabileceği düşünülmektedir. Peykler çavuşların atla gidemediği yere giderler ve saatlerce koşabilirlerdi. Mesela Edirne'ye iki günde gittikleri bilinmektedir. Bu tür bilgilerden peyklerin bir tür uzun mesafe koşucusu oldukları söylenebilir. Peykler az yiyen, vücutça zayıf olan ancak, padişahın emirlerini inanılmaz bir hızla gitmesi gereken yerlere ulaştırıran, yüzlerce kilometreyi kat eden çevik insanlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Merçil, 2007: 262 vd.).

büyük bir problem haline geldiği bilinmektedir.⁴ Menzil teşkilatının iyi işlememesi ve ortaya çıkan aksaklıklar üzerine birçok defa ıslahı hususunda düzenlemeler yapıldı. Bunda sık sık yapılan seferlerin yanı sıra ulakların ve menzilhâncilerin suiistimalleri de rol oynamıştır. Ulakların, ellerindeki hükümlerin üzerinde değişiklik yaparak veya tarihsiz ulak hükmü kullanarak birden fazla seyahat gerçekleştirmeleri menzil teşkilâtına büyük bir darbe vurmuştu. Ulaklar sahtekârlık yaparak aldıkları beygirlerle tüccarların mallarını taşıyorlardı. Yük hayvanı olmayan beygirlerin çoğu bu yüzden telef olmakta ve mükellefiyetlerini yerine getiremeyen menzilhânciler yerlerini bırakmaları sonucunda menziller boş kalmaktaydı. Menzilhâncilerin menzil nizamına ve prensiplerine uymamaları da menzil teşkilâtının bozulmasına yol açan önemli etkenlerdendi (Halaçoğlu, 2004: 161). Problemin çözülmesi için Lütfi Paşa'nın sadrazamlığı döneminde menzil teşkilâtı kurularak merkez ile taşra arasındaki haberleşme ağı sistemleştirilmiştir (Lütfi Paşa, 1982: 15). Bu dönemde ülkenin dört bir yanındaki ana yolların tali yollarla birbirlerine bağlandığı önemli güzergâhlarda "kol" adı verilen menzil yollarının ortaya çıktığı görülmektedir. Yine belirli noktalarda menzilhâncilerin kurulduğu çevrede yerleşik olan ahalinin de bu menzilhânelere "menzilci/menzilkeş" tayin edilerek çeşitli vazifelerle görevlendirildikleri bilinmektedir. Yolların emniyeti ile ulakların varacakları yerlere vaktinde ulaşmalarının sağlanması, bunun için gerekli bârgirin hazır bulundurulması hususlarında birçok emirnâme⁵ ve hüküm çıkarıldığı görülmektedir (BOA, 57 No'lu Mühimme Defteri, Hüküm No. 465, 670, 787,790 vd.).

Coğrafi şartlara göre değişen mesafelerde, haberin yerine bir an evvel ulaştırılması gayesiyle konaklama noktaları şeklinde kurulan menzilhânelerde, yolun işlek olup olmamasına göre az veya çok sayıda beygir⁶(Osmanlı haberleşme sisteminde beygirin yanı sıra katır, deve, merkep ve güvercin de kullanılmıştır.) bulundurulmaktaydı. Menzilin bu mükellefiyeti için lazım olan ücret ise o yerin veya yakın çevre ahalisinin avarız⁷ ve bedel-i nüzûlü⁸ karşılığı gördükleri hizmetle ve ulakların, kullandıkları beygire mukabil, kendilerine daha yola çıkmadan devletçe tahsis olunan beygir ücretini menzilhâncilere ödemeleriyle sağlanmaktaydı (Polat, 2018: 830). Bununla beraber menzil masrafları, bir yerin mukataa mallarının ocaklık şeklinde menzile bağlanmasıyla veya gümrük malından karşılandığı da

4 Lütfi Paşa, Tevârih-i Ali Osman adlı eserinde "Osmanlı'nın vilayetleri arttıkça ulak zulmü arttı idi. Sultan Süleyman zamanında Zülfikâr, Diyarbekir vilayetleri alındık da evvelinden ulak zulmü artık oldu. Andan Halep ve Şam ve Mısır alındı ulak zulmü dahi artık oldu" diyerek daha sistemli bir müesseseye ihtiyaç olduğunu belirtmektedir (Lütfi Paşa, 2017: 372-375).

5 Emri mutazammın kâğıt yerine kullanılabilir bir tabirdir. Büyük bir makam veya zat tarafından gönderilen mektup hakkında da kullanılırdı. Arapça buyruk demek olan emr Farsça mektup manasına gelen namenin birleşmesinden hâsıl olan bu tabirin manası buyruk kâğıdı demek olur. Bu sebeple doğrusu emirnâme olmak lazım gelir. (Pakalın, 1993: 527).

6 Beygir yük tutan yük kaldıran at için kullanılan bir tabirdir (Develioğlu, 2005: 71).

7 Avarız fevkalade hallerde, özellikle sefer zamanlarında vuku'a gelecek harcamaları karşılamak üzere Divan-ı Hümayun'un kararı ve padişahın emri ile toplanan vergilerdir (Emecen, 1981: 159-170).

8 Kelime manası "bir yere inme, konma, konaklama yeri, misafir için hazırlanan yiyecek" şeklinde ifade edilen nüzul, askeri-mali bir terim olarak ise, "askeri bir kıtanın beslenmesi için tespit edilmiş miktardaki zahirenin temini ve bu zahirenin belli bir yerde hazır bulundurulması" anlamına gelmektedir. Literatürdeki genel tanımına göre nüzul vergisi, avarız olarak bilinen ve özellikle savaş dönemlerinde ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ihdas edilmiş olan verginin, nakdi bir vergiye dönüşmesi sonucu, yürürlüğe konmuş bir yükümlülüktür. Nüzul vergisi, avarız vergisinin devamı niteliğinde olduğundan, verginin tarh ve tahsili belirlenirken avarız hanesi temel alınmıştır. Bununla bağlantılı olarak öşür ve salariedade doğrudan doğruya toprağı işleyen çiftçi mükellef kazaya yani bir kadı'nın görev sahasına giren şehir, kasaba ve köylere aittir. Dolayısıyla nüzulün tarh ve tahsil sürecinde önde gelen görevli kadıydı. Nüzulün toplanmasıyla ilgili temel hükümler kadılarına gönderilmekle birlikte, taşradaki diğer devlet görevlilerine de verginin toplanmasını organize etmek veya kontrolünü sağlamak için emirler sevk edilmiştir. (Polat, 2018: 830).

görülmektedir. Ancak masraf, menzilkeşlerin⁹ çekemeyecekleri kadar çok fazla olursa, o takdirde yardım olmak üzere başka bir kazadan menzile imdâdiye¹⁰ tayin olunmuştur (Halaçoğlu, 2014: 3).

Menziller, buldukları kazânın kadıları, nâibleri ve muhtesibleri tarafından teftiş edilerek, odaların, eşyaların temizliği ve menzilin idâresi husûsunda kontrol yapmak yetkisine sahiptiler. XVIII. Yüzyılda bu kontrol işlemi, devlet tarafından vazifelendirilerek menzillere nizam vermek üzere gönderilen mübâşirler vasıtasıyla yapılmaktaydı. Bir handa veya menzilde oturanlar bir birlik sayılır ve âdeta kendi aralarında teşkilâtlandırılırlardı. Aralarında çıkacak anlaşmazlık ve dâvâlara, yalnız han veya menzil zâbitleri bakabilir ve emniyet ile inzibattan onlar mes'ul tutulurdu. Anadolu ve Rumeli'deki bütün menzillerin mâli sorumluluğu Defterdârılığa bağlı olan Mevkûfât Kalemî'nde¹¹ teşkil edilen Menzil Halifeliği 'ne aitti. Menzillerin ilk defa I. Selim zamanında vakıf geliri olarak kaydedildiği görülmektedir ki, böylece aynı zamanda menzillerin kiraya verilmesi hususu da ortaya çıkmıştır. Kiraya verilen menzillerdeki atlar beher saati sekiz paraya olmak üzere verilmişlerdi. Bu şekilde menzillerin kiraya tahvili usulü, daha çok Rumeli'de câri olup, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında (1777 Nisan'ı) Anadolu'da da tatbik edilmek istenmişse de başarılı olunamamıştır. (Halaçoğlu, 1981:127-128). Kirâcibaşılık teorik olarak, devletin resmî haberleşmesini özelleştirmeye yönelik bir çaba olarak gözükmektedir. Kirâhâne sisteminin uygulanmasındaki en büyük amaç, menzilhânelerdeki bozulmanın önüne geçmek, halkın zarar görmesine engel olmak ve nihayetinde ulakların bekletilmeden, zamanında işlerini görebilmelerini sağlamaktı. Nitekim yapılan bu yeni düzenlemeden başlangıçta olumlu sonuç alındıysa da kısa bir süre sonra kirâhânelerin yönetiminde de suiistimâller görülmeye başlandı. Bunların yanı sıra XVIII. Yüzyılda teorik olarak kirâhâne ve kirâcibaşılık gibi bir sistem var olsa da, savaşlar sebebiyle kirâhâne ve kirâcibaşılık sistemi bir türlü yaygınlaştırılamamıştır. Bu sebeple de XVIII. Yüzyılda sürekli olarak menzilhâne sistemi yürürlükte kalmıştır (Sak-Çetin, 2004: 189).

Osmanlı haberleşme sisteminin en belirgin iki unsuru olan ulak ve menzilin XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Menzil teşkilâtında yaşanan yolsuzluklar, menzil gelirlerini kişisel servet gibi kullanarak hizmetin aksamasına sebep olan menzilkeşler, menzilhâneler için halktan fahiş miktarda para toplanması bu müessese ile ilgili şikâyetlerin artmasına sebep olmuş ve padişahlar, bazı önlemler alarak kurum ile ilgili düzenlemeler yapma gereği duymuşlardır. İslam hukukunu devletin temel yasası olarak kabul eden Osmanlı Devleti, şer'î hukukunun içerisine girmeyen konularda ise daha çok örfî hukuk kanallarını açık tutmuştur. Örfî hukukun en önemli özelliği padişahın iradesine dayanmış olmasıdır (Ergin, 2016: 1-26). Padişahlar tarafından yayınlanan kanunnâmeler defterlere kaydedilerek süreklilik kazanması hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti'nin haberleşme kurumunu ihtiva eden menzil sistemi de belirli kurallar çerçevesinde sistemleştirilmiştir. Kaynağını daha çok örfî hukuktan alan menzil teşkilâtının işlemesi için sık sık nizamnâme ve emirnâmeler yayınlanarak kanun hükmüne sokulmuştur. Bu hükümlere örnek olmak üzere, menzil teşkilâtında ortaya çıkan olumsuzlukları

9 Menzil çevresindeki bir köy veya kasaba ahalisinden teşekkül eden hizmetliler gurubuna menzilkeş denilmektedir. Menzili çekip çeviren manasındadır. (Halaçoğlu, 1981: 126).

10 Bir sefer halinde menzillere, daha yoğun ve serî haberleşme gayesiyle, normalinden fazla para ve beygir tahsis edilmekteydi. Bu şekilde kabaran menzil masraflarının bir kısmının karşılanması için imdâdiye adıyla çevre köy ve kasabalar ahalisinden bir vergi alınırdı. Bu uygulamaya savaş, kıtlık, pahalılık ve ulakların sayısında ani artışların olması gibi olağandışı durumlarda müracaat edilmesi öngörülmektedir. İmdâdiye para olarak sağlandığı gibi mal ile de karşılanabilirdi. Mesela bu şekilde 1722'de Habibce Menzili'ne imdâdiye olarak 578 kuruş, 1800 kile şâ'ır, 150 kantar saman, 200 araba odun, 75 kile hinta tayin edilmiştir (Halaçoğlu, 1991: 148).

11 Osmanlı Devleti'nde defterdarlık gelir ve gider tahakkuklarını izleyen muhasebe kalemleri bulunmaktaydı. Bunlardan biri olan Mevkûfât Kalemî aynı olarak ödenen gelirlerle ilgilenirdi (Akçay, 2017: 1882).

giderebilmek amacıyla III. Osman12 döneminde (1754-1757) yayınlanmış, 28 Şevval 1169 (26 Temmuz 1756) tarihli emirnâme aşağıda verilmiştir.

BİR MENZİL EMİRNÂMESİ

“Taraḫ-ı Devlet-i Aliyye’den umûr-ı mühimme ile Rumeli ve Anadolu câniblerine âmed ve reft iden ulakların yedlerine virilen in’âmât emirleriyle menzilhânelerden bârgire süvâr olup her bir menzilden ulakların bir senede süvâr oldukları bârgirlerin ücretleri menzilcilerin sene-i âhîrinde getürdükleri defter mûcibince derkenâr ve hesâb olunup iktizâ iden ücretleri ba’zı münâsib emvâl-i mîriyeden havâle ile virilmek mâ-tekaddümden berü nizâm-ı kadîm iken Şehîd Ali Paşa merhûm zamân-ı sadâretinde menâzilin bu nizâm-ı kadîmini eĝerçi fesh ve cârî olan nizâm üzere ücret eylemiş iken sekiz dokuz ay mürûrundan sonra bu ücret husûsı ancak nesneyi nakde tebdîlden gayri cânib-i mîriye ve ahâli ve ra’iyyete nef’i zâhir olmadığı nümâyân olmaĝla virdiĝi ücret nizâmını fesh idüp ânîfen zikr olunduĝu üzere in’âmâtı yine fermân itmekle ol vakitten elli iki senesine gelince nizâm-ı in’âma ri’âyet birle düstûrû’l-amel tutılagelmişiken elli iki senesinde merhûm Atif Efendi Defterdârlıĝı esnâsında in’âmâtın lütfünü ve ücretin kıymetibilâ dikkat in’âmât takrîbi ile ahâli taraḫlarından menâzile merbût olan imdâdiyeleri ref’ ile fukarâ-yı ra’iyyete refâh-ı hâl ve ücret olduĝu sûrette akçesi Hazîne-i Âmire’den peşîn virilmek takrîbiyle menzil emri virilmeyün kemâl-i dikkat olunacaĝına binâ’en bilâ lüzûm ba’zı kimesnelere menzil emri virilmeyüp umûr-ı mühimme ile me’mûr olanlara virilmek vechile cânib-i mîriye dahi nef’i’l-cümle hâsıl olur mülâhazasıyla arz ve telhîs birle nizâm-ı kadîm in’âmı fesh ve ulakların süvâr oldukları bârgirlerin ücretleri ber-vech-i peşîn menzilcilere virilmek üzere ulakların gidecekleri mahallerin sâ’atına göre iktizâ iden ücret-i bârgirleri a-nakdîn Hazîne-i Âmire’den i’tâ olunmak üzere nizâm ve nizâm-ı mezkûri mahalline kayd ve ahâli taraḫlarından menâzile merbût olan imdâdiyeleri ref’ ve terkîn itdîrüp lâkin umûr-ı mühimme-i müsta’cele ile iyâb ve zehâb iden ulaklar lüzûmî mikdâr bârgir bulamadıklarından menzillerde beşer ve onar gün tevakkuf eylediklerine binâ’en ahâli taraḫlarından virilmesi mu’tâd olup ref’ olunan imdâdiyeler [bin] yüz elli beş târihinde takviyet-i umûr-ı menâzil için kemâkân ibkâ olunup el-hâletü hâzihî nizâm-ı menâzil bu vech üzere cârî olmaĝla imdâdiyeler ref’inden ahâli ve ra’iyyete fi’l-cümle hâsıl olan nef’ ibkâ olunmak takrîbiyle ber-taraḫ olup in’âmât vakitleri misillü bâliĝan mâ-belaĝ ahâli ve ra’iyyet taraḫlarından menzilcilere imdâdiyeler virilegelüp ancak âmed ve reft iden ulaklara külle yevmin Hazîne-i Âmire’den ücretleri ber-vech-i peşîn virilmek ile Hazîne-i Âmire’nin kemâl-i müzayakasına bâdî olacak hâlde kalmış elân her gün vâki’ olan menâzilin cüz’i ve küllî ücretleri an-nakdîn Hazîne-i Âmire’den virilmekle mevcûd akçe var yok tedârik ve teslîm olunmaĝa muhtâc olup kemâl-i müzâyaka ve ızdırâb çekildiĝinden mâ’adâ [bin yüz] elli bir senesinde sefer-i hümâyûn-ı Nusret-makrûnda ulakların süvâr oldukları bârgirler için bir senede virilen in’âmât akçesi mukâseme târîkiyle bir bârgire on iki buçuk guruş düşüp ve bir senede ücret olmak üzere Hazîne-i Âmire’den virilen akçe dahi mukâseme hesâbınca bir bârgire otuz dokuz guruş düşmekle in’âmât ile ücretin beyninde her bir bârgirde yigirmi altı buçuk guruş cânib-i mîriye hasâret zâhir olduĝu kaleminden defter ve mîzân olmaĝla cümleden kat’-ı nazar bu ücret husûsı

12 III. Osman, II. Mustafa’nın oĝlu ve I. Mahmud’un iki yaş küçük kardeşi olup biraderinin ölümü üzerine hanedanın en yaşlı şehzadesi olmak itibarıyla hükümdar olmuştur. Osmanlı tarihinde en uzun süreyle Şimşirlik Dairesi’nde kalan şehzadesidir. Elli üç yıl süren bu dönemle ilgili olarak “piştahta” adı verilen taşınabilir küçük yazı masaları, çekmeceler yaptıĝı dışında fazla bilgiye ulaşılamamaktadır. III. Osman saltanatı boyunca sadrazamlık başta olmak üzere üst dereceli devlet görevlilerinde kısa aralıklarla yaptıĝı deĝişiklikler, sadaret makamının bir önceki padişah devrinde oluşan son derece aĝırlıklı rolünü azaltmaya yönelik teşebbüsler olarak düşünülebilir. Padişah üç yıllık saltanatı dönemi boyunca sadrazamlıĝa altı, şeyhülislamıĝa dört ve kaptan-ı deryalıĝa bir defa yeni tayin yapmıştır. Bu dönemde yine Anadolu’da ve Rumeli’deki eşkıyalık ve özellikle başıboş leventlerin hareketlerine karşı hükümler gönderildiĝi ve padişahın bu meselelerle de ilgilendiĝi kaydedilmektedir. Hakkında pek fazla malumat bulunmayan padişahın kişiliĝi üzerine çağdaşı tarihçilerin görüş birliĝi içinde olduĝu husus acele hareket etmeyip dikkatli davrandıĝı, rüşvet ve yalandan nefret ettiĝi şeklindedir (Saraçoĝlu, 2007: 456-459; Uzunçarşılı, 1988: 337-341).

eğerçi vakt-i hazerde bi'l-müzâyaka idâre olunmak mümkün olup lâkin sefer-i nusret-eser vukû' bulmak lâzım gelür ise ber-vech-i peşin Hazîne-i Âmire'den akçe yetiştirmeğe tâkat getirilmeyeceğinden nâşî bi'z-zarûre in'âmât husûsuna mürâca'at olunacak ve hîn-i hâcetde bu in'âm mâddesi tîz elden nizâm bulmak kâbil olmamağla ulaklar giriftâr-ı meşâk-ı azîm olup mu'accelen temşiyeti muktezî olan nice umûr-ı mühimmenin dahi te'hîrini mûcib olacağı eclâ-yı bedîhiyâtdan oldığı ve in'âm oldığı sûretde masârif-i menzil senesi âhîrinde havâleten virilecek olduğundan Hazîne-i Âmire'den külle yevm akçe virilmek hasâretinden virilecek akçenin tedârîki meşakkatinden vâreste ve işbu defter-i mîzân oldığı üzere her bir bârgirde yevmî altışar buçuk guruh dahi cânib-i mîrîye nef' hâsıl olacağıнын hülâsaten mefâhimini takrîr-i çâkeri ile taraf-ı âlîlerinden merfû' atebe-i ulyâ kılındıkda nizâm-ı kadîm üzere olmasına ruhsat-ı hümâyûnum olmuşdur mîrîye zararı olan maddelere bir vechile rızâ-yı hümâyûn yokdur diyü mübârek hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn ile bâlâ-yı takrîr tevşih ve tezyîn buyurulmakla ber-mantûk-ı hatt-ı hümâyûn sâdır olan fermân-ı âlîleri mûcibince fi-mâ-ba'd umûr-ı mühimme ile gönderilen ulakların divân-ı hümâyûn tarafından tahrîr olunacak menzil ahkâmında in'âm tahrîr ve vaz'-ı kadîmi üzere umûr-ı mühimme ile gönderilen ulaklar menzil emirlerini mevkûfâta kayd ve işâret ve gereği gibi kuyûdâtı zabt ve mahkemelerde dahi giden mübâşirlerin ismiyle şöhetleri ve iyâb ve zehâbları târihleriyle zabt ve tescil ve defter olunup menzil defterleri Mevkûfât Kalemî'nde hesâba geldik de me'mûr olanların tertîb ve nizâmından ziyâde yazılan ücretleri aşâğı varılmak ve altı ayda bir def'a dahi defteriyle ücretleri hesâb ve ba'de't-tenzîl icâb iden ücretleri müsâ'ade ve münâsib olan emvâl-i mîrîyeden havâle ile virilmek ve bi-hasebi'l-iktizâ ba'zı serhad-i mansûre kılâ'ı ve Kırım cânibinden i'lâmı muktezî ba'zı ahvâl için tevârüd iden ve düvel-i sâ'ire câniblerinden nâme rüsûlün ve sâ'ir umûr ile gelen esnâfların ancak bu husûslar için yedlerinde olan Kırım Hânı yarlığı ve vâlî ve muhâfız buyuruldıkları sicil-i mahfûza kayd ve ba'dehu iktizâ iden in'âmât ücretleri musahhah defter olunup taraf-ı şer'den virilen memhûr ve mumzâ defterleri mûcibince menzîlcilerin hesâblarına mahsûb olunmak üzere işbu nizâm ve şurût ilâ mâ-şâallâhu te'âlâ düstûrû'l-amel tutulup nakâyis ve ilel tatarrukundan sıyanet olunmak için Mevkûfât'a kayd ve Rumeli ve Anadolu'nun üçer kollarına başka sıyanet iktizâsına göre ahkâmı ve Divân-ı Hümâyûn Kalemî'ne ilmühaber kâ'imesi virilmek bâbında bâ-telhîs fermân-ı âlî sâdır olmağın mahâl-i merkûmeye iktizâ iden ahkâmı Mevkûfât'dan virilmekle Divân-ı Hümâyûn Kalemî'ne ilmühaber için virilen ilmühaber kâ'imesi sûretinin işbu mahalle kayd olundu. 28 Şevval 1169" (BOA, 57 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 658, s.113).

III. Osman dönemine ait yukarıdaki emirnâmeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti tarafından önemli işler için Rumeli ve Anadolu taraflarına gidip gelen ulaklara verilen in'âmât, diğer bir deyişle yardım emirleriyle menzilhânelerin bir sene içinde kullandıkları atların ücretleri, menzîlcilerin sene sonunda getirdikleri deftere göre hesaplanarak mirî mallarından verilecektir. Ocaklıklardan menzilhânelere havâle olunacak miktar, her yıl tekrarlanan menzîlci tayinleri esnasında belirlenmekteydi. Menzîlci tayinleri esnasında belirlenen miktarların tahsilâtı ise, içinde bulunulan dönemde görevlendirilen menzîlciler tarafından, altı ayda bir olmak üzere iki taksit halinde yapılırdı. Ayrıca kazâ masraflarını mahsûb etmek üzere düzenlenen tevzi defterlerinde gösterilmek suretiyle de kayıt altına alınırdı (Sak- Çetin, 2004: 192-193). Eskiden beri uygulanan bu ödeme şekli Şehit Ali Paşa'nın sadrazamlığı zamanında iptal edilmiş ve mirî mallardan ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu uygulamanın çok uzun sürmediği, tekrar eski şekline dönülerek 1152 senesine kadar bu usulün uygulandığı ifade edilmiştir. 1152 senesinde Atif Efendi'nin defterdarlığı sırasında halkın menziller için ödediği örfî vergilerden biri olan imdâdiye kaldırılarak fakir halk biraz rahatlatılmıştır. Zira Osmanlı Devleti'nde var olan bu uygulamayla menzîlcilerin, artan masrafları karşılamak için sıkça halka imdâdiye talebiyle baskı kurduğu görülmektedir. Bu durumun farkına varan yöneticilerin bu vergiyi kaldırıp söz konusu paranın hazine tarafından ödenmesini uygun gördükleri söylenebilir.

Keyfi verilen menzil emirlerinin de sakıncası görülmüş olacak ki bunun yerine sadece mühim işler için görevlendirilenlere emir verilmesi, devlete faydalı olacağı kanaatiyle eski usul yardımın kaldırılması arz ve telhis edilmiştir. Ulakların bindikleri atların ücretlerinin gidecekleri yer göz önünde

bulundurularak hazineden peşin olarak ödenmesi kural haline getirilmiştir. Yukarıda her ne kadar imdadîyenin kaldırıldığını ifade etsek de söz konusu emirnâmenin ilerleyen satırlarında bu uygulamanın tekrar getirildiği hususu dikkat çekmektedir. Acele işler için gidip gelmesi gereken ulakların menzillerde at bulamamasından ötürü orada beklemek zorunda kalmaları üzerine halkın verdiği imdâdiye uygulaması Hicri 1155 (1742) tarihinde geri getirilmiştir. Hicri 1251 senesinde ilan edilen seferde ulakların bindikleri atlar için bir senede verilen yardım (in'âmât) parası ortalama bir ata on iki buçuk guruş düşmekte olup bir senede bir at için hazineden otuz dokuz guruş verilmekte, in'âmât ile ücret arasında her bir at için yirmi altı buçuk guruş devlete zararı olduğu bildirilmektedir. Barış zamanında bu giderin hazineden karşılanmasının mümkün olduğu ancak savaş zamanlarında para yetiştirilemeyeceğinden zaruri olarak in'âmât hususuna geri dönülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Fakat hemen uygulamaya geçilmesi zor olduğundan ulakların güç durumunda kalacakları, ayrıca aciliyet gerektiren işlerin aksamasına sebep olacağından menzil masraflarının sene sonunda verilmesi kararlaştırılmıştır. Hazine'den her gün para verilmesi sıkıntısını gidereceği için bu defter esas alınırsa her bir at için altışar buçuk guruş devlete faydası olacağına dair yazının içeriği özet olarak padişaha takdim edilince, "Eski nizam olmasından dolayı izin verdim. Devlete zararı olacak maddelere rızam yoktur" diye hatt-ı hümayûnunun sadır olduğu ifade edilmektedir.

Görüldüğü gibi bundan sonra önemli işler için gönderilen ulakların Divan-ı Hümayûn'da yazılacak olan menzil hükümlerinde, in'âm yazılacak ve eskisi gibi önemli işler için gönderilen ulaklar menzil emirlerini Mevkûfât'a kayd ettireceklerdir. Bu kayıtların titizlikle korunmasına önem verilmiş ve mahkemelere giden mübaşirlerin kimliklerine gidiş-geliş tarihleri kaydedilmiştir. Menzil defterleri Mevkûfât Kalemî'ne geldiğinde, görevli memurlar tarafından incelenerek fazla ücret kaydı varsa tespit edeceklerdir. Bu işlem her altı ayda bir yapılacak ve verilmesi gereken paranın ödeme iznini vereceklerdir. Gerekli durumlarda sınır boyu kalelerinden, Kırım tarafından gelen, bildirilmesi zorunlu olan konularda ve yabancı devletler taraflarından gelen namelerle, ticaret için gelen esnafın ellerinde olan Kırım Hanı yarlığı¹³, vali ve muhafız buyruvduları sicile kaydedilecektir. Sonrasında gerekli ücretlere ait defterler tanzim edilerek kadı tarafından verilen mühürlü ve imzalı defterler gereğince, menzildilerin hesaplarına kaydedilerek bu nizam ve şartlara uyulacaktır. Ortaya çıkacak olan uygulama ve sıkıntılardan sakınmak için bunlar Mevkûfat'a kaydedilmiştir. Rumeli ile Anadolu'nun üçer (sağ, orta ve sol) kollarına gerektiğinde ayrı ayrı hükümler verilmesi için ferman çıkarılmıştır. Mevkûfât'tan Divan-ı Hümayûn Kalemî'ne durumu bildirmek için verilen bu belgenin suretinin buraya kayd olunduğu ifade edilmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin haberleşme sistemini temsil eden menzil teşkilâtının, tam tarih verilememekle birlikte devletin kuruluşuyla ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Zaman içerisinde, bu işin nizamsız bir şekilde yürütülemeyeceği anlaşılacak Lütü Paşa döneminde menzilhâne sisteminin kurumsallaştırılmasına dair ilk adım atıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde mühim bir yer tutan Lütü Paşa, Kanunî dönemine gelinceye dek çeşitli haksızlığın ve zulmün kol gezdiğini ifade ettiği ulak teşkilâtında, bir çerçeve ve teşkilât vasıtasıyla bu karmaşıklığın önüne geçebileceğini düşünmüş, bu hususta somut bir adım atarak menzil teşkilâtını kurduğunu ilan etmiştir. Çeşitli aşamalardan geçen menzil teşkilâtı, her ne kadar sistemleştirilmeye çalışılmışsa da zulmün ve haksızlığın önüne geçilememiş olacak ki bu hususta müteaddid defalar hükümler çıkarılmıştır. III. Osman döneminde bu

13 Türkçeden Moğolcaya geçen yarlık kelimesi Türk ve Moğol dillerinde "buyruk, emir, ferman" anlamına gelir. Yarlıklar içerik bakımından diplomatik ve tarhanlık olmak üzere ikiye ayrılabilir. Hanın egemenliği altındaki ülkelerin hükümdarlarına gönderilen yazılar diplomatik yarlık diye nitelendirilmiş, hanın istediği kişilere veya kurumlara verdiği, sahibine vergi ve devlet hizmetinden muafiyet sağlayan, geniş maddi imkân ve imtiyazlar tanıyan yarlıklar tarhanlık yarlığı adını almıştır (Kemaloğlu, 2013: 334).

konuda yine aynı şikâyetlerin devam ettiği ve bunları önlemeye yönelik bir adım atıldığı muhakkaktır. Nitekim gönderilen emirnâmede ulaklara verilen atların ücretleri, menzildilerin sene sonunda getirdikleri deftere göre hesaplanacak mirî mallarından ödendiği ifade edilmiştir. Bir ara bu ödeme şeklinden vazgeçilmişse de tekrar aynı uygulamaya dönülmüş ve 1152 senesine kadar bu uygulamanın varlığı korunmuştur. Halkın menziller için ödediği imdâdiye vergisinin kaldırılarak halk üzerindeki yükün hafifletilmek istendiği anlaşılmaktadır. Sadece mühim işlerde görevlendirilenlere beygir verilmesi konusu üzerinde durularak sistemdeki başıbozukluğun önüne geçilmek istenmiştir. Bu emirnâme haberleşme işlerinin aksamadan yürütülmek istenmesinin yanı sıra, menzil teşkilâtındaki uygulamalardan doğacak olan her türlü haksızlığın önüne geçilmesi için de çeşitli önlemler alınmaya çalışıldığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv

BOA., AE. SBZT.II No.1/25.

BOA., AE. SMST.II. No.8/763.

BOA., C.DH. No. 3/146. C.DH. No. 4/173.

BOA., C.NF. No.3/105. C.NF. No.5/247. C.NF. No.8/388. C.NF. No.1/33.

BOA., MHM.D. No.57.

Telif Eserler

Akçay, S. (2017). Merdiven Yöntemi ve Çift Taraflı Kayıt Yöntemi Ekseninde Devlet Muhasebesinin Gelişimi (1299-2017). *Ulakbilge*, 17,1875-1894.

Bozkurt, R. (1966). Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri. Ankara: Genel Kurmay Resmi Yayınları.

Çerçi, F. (2004). Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu (Gelibolulu Mustafa Âli'nin Bu Konudaki Görüşleri). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 20, 190-220.

Çetin, C. (2013). Ulak Yol Durak Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler) (1690-1750). İstanbul: Hikmetevi Yayınları.

Develioğlu, F. (2005). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi.

Emecen, F. M. (1981). Kayıcık Kazasının Avarız Defteri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi. 12, 159-170.

Ergin, K. (2016). Osmanlı Devleti'nde Nizamnâmelerden Kanunnâmelere Geçiş, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık, 1-26.

Halaçoğlu, Y. (2004). Menzil, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: 29, 159-171.

Halaçoğlu, Y. (1981). Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar, Osmanlı Araştırmaları II. İstanbul 1981: 123-132.

Halaçoğlu, Y. (2014). Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller). İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık.

Halaçoğlu, Y. (1991). XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kemaloğlu, İ. (2013). Yarlık, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 43, 334-335.

Lütfi Paşa, (1982). Asafnâme, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Lütfi Paşa, (2017). Tevârih-î Âli Osman. İstanbul: Pergole Yayınları.

- Merçil, E. (2007). Peyk, TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: 34, 262-263.
- Pakalın, M.Z. (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Polat, S. (20018). Osmanlı Devleti'nde Nüzul Vergisinin Teşkili ve Gelişimi: XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Ekonomisini Nüzul Vergisi Üzerinden Değerlendirmek, TTK Belleten. 295, 829-862.
- Sak, İ. – C. Çetin. (2004). XVII. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya: 16, 179-221.
- Sarıcaoğlu, F. (2007). Osman III, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: 33, 456-459.
- Şentürk, M. H. (2000). Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtı'na Genel Bir Bakış, Türkler, Ankara: XIV, 2-28.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Tarihi IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.